

Els neologismes lul·lians: adaptació del lèxic a la metafísica o construcció d'una nova metafísica a partir de les modificacions lexicogràfiques?*

Antoni BORDOY
Centre Jean Pépin. CNRS

RESUM: Les discussions entorn del coneixement que del llatí tenia Ramon Llull han estat, històricament, un element de discrepància. La raó n'és que Llull es troba davant del repte d'expressar una metafísica que, afirma, és completament nova. En aquest estudi s'analitza la relació entre la creació d'un nou llenguatge i l'expressió d'una nova metafísica, per tal de, combinant la perspectiva lingüística amb la filosòfica, establir quin grau d'innovació representa i quina relació manté amb la tradició. El que es pretén demostrar és que, en realitat, molts dels conceptes que en principi es consideren innovadors responen a una adaptació i una modificació d'idees ja presents en la tradició llatina, tot i que, com Aristòtil, Llull els transforma per tal d'adaptar-los als seus objectius.

PARAULES CLAU: Ramon Llull, metafísica, filosofia medieval, paraules estranyes, correlatius, lul·lisme, lingüística.

L'anàlisi del pensament de Ramon Llull, de l'Art i de l'esquema conceptual sobre el qual reposa, sovint ha anat acompanyada d'estudis sobre l'estil i el llenguatge que caracteritza les seves composicions. A l'origen d'aquest fet, s'hi troba la idea que el lul·lisme no sols suposa una innovació en el camp de la metafísica, sinó que també construeix tot un sistema lingüístic per tal d'expressar-la. El present estudi té com a objectiu l'anàlisi d'aquestes innovacions lul·lianes des d'una aproximació combinada entre les perspectives lingüística i filosòfica. Per tal de combinar aquestes dues perspectives, es procedeix, en primer lloc, a la identificació del punt de partida de la creació del lèxic lul·lià i de l'estructura metafísica a la qual respon; en segon lloc, a la determinació, dins d'aquest esquema, dels neologismes lexicals, semàntics i termes readaptats de la tradició; i, en tercer lloc, en funció de les dades obtingudes, a l'estu-

* Aquesta publicació s'ha realitzat dins el marc del Programa de Beques Postdoctorals MICINN, ref. 2007-0971.

di sobre la possibilitat de considerar l'estructura resultant com la conseqüència de la transformació del llenguatge per tal d'expressar una nova realitat o si, en canvi, els termes que emprà Lull procedeixen d'una evolució pròpia del llatí o del català que permet expressar una nova metafísica.

1. EL LÈXIC LUL·LIÀ I LES PRIMERES TEORIES EXPLICATIVES

En un dels últims estudis sobre la construcció del lèxic lul·lià corresponent a la llengua catalana, Francesc de Borja Moll va identificar un vocabulari d'aproximadament set mil termes diccionariables, la major part dels quals corresponia a «mots populars hereditaris del català.»¹ Aquest tipus de termes, junt amb els llatínismes i els mots derivats del català, suposava un noranta per cent del lèxic emprat per Lull. De la resta del lèxic, un dos per cent es corresponia a l'onomàstica i un u per cent als provençalismes, de manera que sols manca un petit percentatge, un set per cent, que es correspon amb un seguit de termes impossibles d'identificar i que Borja Moll va optar per denominar «paraules estranyes». És, emperò, aquest petit grup de paraules el que sovint ha cridat l'atenció en els estudis lul·lians, ja que no sols estan presents en la llengua catalana, sinó que també afecten les construccions llatines.

Per intentar donar resposta a aquesta estructura lingüística, a partir del segle xx es van proposar tres teories explicatives: 1) un suposat desconeixement del llatí i, per tant, de la forma habitual d'expressió, tesi defensada per autors com Asín,² que, partint de l'argument de la incomprensió que tals termes pressuposaven en el seu entorn lingüístic, han afirmat que Lull incorporaria nous termes a causa de la seva manca de referència al llatí filosòfic; 2) una adaptació causada per la interferència d'un *modus loquendi arabicus*, tesi defensada per autors com Salvador Galmés, Álvaro Galmés o Tomàs Carreras i Artau,³ per als quals les «paraules estranyes» que identifica Borja Moll serien explicables mitjançant: a) la demostrada influència de l'estil aràbic sobre la literatura lul·liana; b) la presència de doctrines aràbigues en el pensament lul·lià, i c) la coincidència de les declinacions aràbigues amb les que s'apliquen a algunes de les «paraules estranyes»,⁴ i 3) la necessitat d'expressar una realitat nova, postulada per autors com Borja Moll, que afirmaren que les «paraules estranyes» tenien l'origen en una necessària deformació del llatí i del català per a adaptar la terminologia filosòfica a dos elements: a) la realitat que descriu el mateix lul·lisme, i b) la realitat del poble que desconeix el llatí.

1. Moll (1957), p. 219.

2. Vegeu Asín (1914).

3. Per ordre de citació: Lull (1933), p. 6-7, i Galmés (1999), p. 151-182. L'autor tracta el mateix tema a Galmés (1997), p. 81-87. Carreras i Artau (1936), p. 549-550.

4. Per ordre d'arguments: Galmés (1999), p. 154 i 156-179, i Cruz (1997); Galmés (1999), p. 43-149, hi analitza les fonts àrabs del concepte d'«amor» del *Llibre d'amic e amat*. Galmés (1999) recolza sobre Cruz (1977). Vegeu Galmés (1999), p. 181.

La tesi d'Asín va ser contestada quasi immediatament per autors com Bové⁵ i, a la segona meitat del segle xx, per filòlegs com Borja Moll, basant-se en un primer moment en la necessitat de Llull de fer-se entendre dins el marc tant dels seus estudis a Europa com en la composició de la seva obra, per més tard argumentar que el lèxic lul·lià té una forta base llatina i que la seva gramàtica respon a les estructures del llatí medieval. Les dues altres vies d'explicació resten encara avui dia obertes, ja que és cert que les construccions lul·lianes recorden sovint les que emprà la filosofia àrab, però això no implica que la base de la seva formació respongui a l'evolució del propi pensament cristià.

2. L'ORIGEN, L'APLICACIÓ I LA REFERÈNCIA DEL LÈXIC INNOVADOR

Les obres que s'empren per a defensar un origen o l'altre de les «paraules estranyes» prenen com a punt de referència tres tractats concrets de Llull:⁶ a) el *Compendium seu commentum Artis demonstratiuae* (París, 1288-1289), que es conserva tan sols en llengua llatina; b) l'*Art amativa* (1290), escrita tant en llatí com en català, i c) l'*Arbor scientiae* (Roma, 1295-1296), composta també en les dues llengües. És possible, tot i que aquests siguin els tractats de referència, trobar les mateixes construccions lexicals en altres obres de Llull, i, de fet, estan presents, per les causes que es veuran a continuació, en la quasi totalitat dels seus escrits filosòfics, fins i tot en aquells que es conserven tan sols en llatí i dels quals se suposa que la primera redacció es va fer en aquesta llengua. A més, resulta difícil, si s'atén únicament al caràcter i la composició de cada obra, pressuposar que es desprenen d'una adaptació del pensament àrab, per a poder defensar la segona de les teories explicatives, o d'un conjunt d'escrits pensats tan sols pels autors llatins coetanis, ja que en la pròpia obra de Llull se cerca un objectiu més ampli que aquest últim.⁷ Una problemàtica que s'agreuja encara més si es té en compte que les obres formen part de diverses etapes del pensament lul·lià,⁸ és a dir, tant del sistema format sobre el model quaternari (cas

5. Bové (1915), p. 65-88.

6. *Ars amatiuae*: MOG, III [1722] *Beati Raymundi Lulli Opera*, ed. I. Salzinger i F. Ph. Wolff, III (Magúncia, Häffner, 1722; reimpressió F. Stegmüller, Frankfurt, 1965). *Compendium*: ORL, XVII [1933], *Obres de Ramon Llull. Art amativa. Arbre de filosofia desirada*, ed. S. Galmés, XVII (Palma de Mallorca, 1933), xxiv + 514 p. Edició llatina MOG, VI [1737], *Beati Raymundi Lulli Opera*, VI (Magúncia, Häffner, 1737; reimpr. F. Stegmüller, Frankfurt, 1965); ROL, XXIX [2004], *Raimundi Lulli Opera Latina, tomus XXIX, 46-48, Ars amativa boni et Quaestiones quas quaesivit quidam frater minor*, ed. M. Romano i F. Santi, «Corpus Christianorum, Continuatio Mediaevalis», CLXXXIII (Turnhout, Brepols, 2004), xxix + 518 p.; *Arbor scientiae*: ORL, XI-XIII [1917, 1923, 1926], *Obres de Ramon Llull. Arbre de ciencia, toms I-III*, ed. S. Galmés, XI-XIII (Palma de Mallorca, 1917, 1923, 1926), xxi + LVI + 335, 451 i 521 p.; edició llatina, ROL, XXIV-XXVI [2000], *Raimundi Lulli Opera latina, tomi XXIV-XXVI, 65, Arbor scientiae. Romae in festo sancti Michaelis archangeli anno MCCICVI incepta, in ipsa urbe Kalendis Aprilibus anni MCCICVI ad finem perducta*, ed. P. Villalba, «Corpus Christianorum, Continuatio Mediaevalis», CLXXX A-C (Turnhout, Brepols, 2000), 188* + 1434 p.

7. A la introducció a la traducció de *Darrer llibre sobre la conquesta de Terra Santa*, Barcelona, Proa, 2002, Jordi Gayà defensa la idea que l'obra de Ramon Llull està orientada a la missió.

8. Vegeu Rubio (1996) i Bonner (1989).

del *Compendium*) com del que empra com a base el ternari (*Art amativa* i *Arbre de ciència*).

Arran de diferents estudis sobre aquests cicles, emperò, s'ha anat arribant a la conclusió que la classificació per etapes presenta dificultats en alguns dels conceptes sobre els quals reposa. En efecte, com va detectar Josep M. Ruiz, hi ha diversos principis que es troben presents en les últimes obres del segon cicle de l'etapa quaternària que es repeteixen a l'etapa ternària, cosa que indicaria una certa impossibilitat d'interpretar les èpoques de l'Art com a compartiments estancs, pressuposant una influència concreta d'un estil o pensament en una de les obres que no es doni en la resta.⁹ Aquesta constatació permet donar una nova resposta a l'origen de les «paraules estranyes», situant-les no ja per etapes, sinó en funció d'un tema concret, la teoria dels correlatius. Aquesta teoria lul·liana es presenta sota una evolució constant que, tot i obtenir la seva importància a l'art ternària, es troba ja present en les etapes anteriors.

La teoria dels correlatius es basa en una estructura relacional que s'estableix entre la causa i l'efecte, és a dir, en una divisió en quatre termes dels elements que entren en joc dins el procés de creació de qualsevol realitat. En aquesta estructura, un subjecte es transforma en agent per tal de donar com a resultat un complement i, entre aquests, apareix una acció que, segons Llull, estaria dotada d'una entitat pròpia:

TAULA 1
Identitats i característiques dels correlatius

<i>Terme</i>	<i>Característiques</i>	<i>Característiques morfològiques</i>	<i>Identificacions teològiques</i> ¹⁰	<i>Identificacions filosòfiques</i>
Substantiu	Unitat dels correlatius	Substantiu	Déu	Déu
Agent	Activitat potencial o actual	Participi de present més sufix	Déu-Pare	Forma, «llonguea»
Complement	Passivitat potencial o actual	Participi de pretèrit més sufix	Déu-Fill	Matèria, «amplea»
Acció	Activitat en infinitiu	Verb en infinitiu	Déu-Esperit Sant	Forma + matèria, «pregonea»

L'origen d'aquesta divisió forma part de la metafísica tant neoplatònica com llatina, i és la base per a la construcció, al segle XIII, de la teoria de la causalitat.¹¹ Al llarg de les seves obres, Llull empra aquests quatre termes —subjecte, agent, complement

9. Ruiz (1986), p. 69-99. Per a l'evolució de la teoria dels correlatius, vegeu Gayà (1979); Gayà (1996), p. 1-8.

10. Vegeu Gayà (1979), p. 87, 97 i 101.

11. Vegeu Bordoy (2007).

i acció— partint d'una estructura lexical constant que respon a l'adhesió sobre el primer —subjecte— de terminacions o sufixos que en designen el caràcter i l'abast. Amb això, la realitat metafísica es combina amb un joc lingüístic per tal d'expressar les diferents posicions que prenen els subjectes dins la teoria de la causalitat. Les terminacions emprades per Llull es poden resumir en la taula següent:¹²

TAULA 2
Sufixos llatins i catalans en la teoria dels correlatius

<i>Forma verbal</i>		<i>Concrets</i>		<i>Abstractes</i>	<i>Circumstancials</i>		
		<i>Català</i>	<i>Llatí</i>	<i>Català</i>	<i>Llatí</i>	<i>Català</i>	<i>Llatí</i>
Agents							
Potencial	Participi de present o adjectiu amb sufix -dor	-iu	-ivum	-tat -itat -dat -etat -edat	-tate	-ment	—
Actual		-nt -dor	-ns	-ança -ment	—	—	—
Acció	Verb en infinitiu			-r (català) -re (llatí)			
Complements							
Potencial	Participi de pretèrit	-able -ible	-bile	-itat	-litate	-ement	—
Actual		-t	-tus	-ió	-ione	-ament	—

La combinació entre les formes lexicals que apareixen a la taula 2 i la realitat que intenten representar i que es recull a la taula 1 dóna com a resultat no sols les «paraules estranyes» que identifica Borja Moll, sinó també allò que, modificant el substantiu d'aquest concepte, es podria denominar com a «realitats estranyes». En efecte, l'estructura lingüística que Llull utilitza té, ja des d'aquesta perspectiva lexicogràfica, un clar referent en les llengües llatina i catalana, construint-se sobre les seves normes. Un procés que resulta coherent pel fet que, si es pretén presentar un terme que tingui una referència comprensible, és necessari que els interlocutors disposin d'un coneixement de fons comú sobre el qual construir les expressions.

La realitat ontològica que expressa la teoria dels correlatius se separa en dos àmbits o nivells. El primer és el que Pring-Mill va identificar com la «imatge trinitària

12. Moll (1957), p. 214. Galmés (1999), p. 181, recull la mateixa taula, però canvia els exemples i alguns sufixos. Vegeu Lohr (1987), p. 233-248. Aquesta taula inclou modificacions respecte de Borja Moll en els complements concrets i abstractes llatins.

del món»,¹³ és a dir, la concepció segons la qual el món està format per la *ternarietat* que impliquen els correlatius i que, a la vegada, és la imatge de la constitució de Déu. El segon nivell el constitueixen les dignitats de Déu i els principis de l'univers, és a dir, els elements, les atribucions o les virtuts que es troben en el fonament ontològic mateix de la Divinitat i del món.¹⁴ Donades les característiques de cadascun d'aquests nivells, les expressions de la teoria dels correlatius es duen a terme de forma distinta: així, per exemple, si bé l'activitat de Déu és perfecta i la relació causa-efecte és completa, en el cas del món es produeix el que podríem identificar amb una *degradació ontològica* de l'ens creat respecte del creador. Una teoria que, aplicada a l'univers i a la relació amb Déu, Lohr denomina la diferència *ad intra / ad extra* en el moviment de la divinitat.¹⁵

Si es prenen de manera conjunta aquests dos àmbits —el de l'acció dels correlatius i el de la divisió dels àmbits de la realitat— i es prescindeix, de moment, del mode en què es relacionen,¹⁶ es pot observar com els principis es divideixen en dos grans grups: 1) els principis absoluts, que són bondat, grandesa (magnitud), duració (eternitat), poder, saviesa, voluntat, virtut, veritat i glòria; 2) els principis relatius, que són formats per les tres tríades diferència-concordança-contrarietat / principi-mitjà-fi / majoritat-igualtat-minoritat.¹⁷ La diferència entre els absoluts i els relatius es fonamenta en la seva existencialitat: mentre que els nou primers designen, en el cas de Déu, dignitats enteses en sentit propi, i en el cas del món, els principis que el formen, les tres últimes tríades s'expressen com a proporcions o relacions pròpies, segons Llull, de qualsevol acte de creació o d'engendrament. Els nou principis absoluts varien en nombre segons l'etapa de l'art; a l'època ternària, emperò, Llull en representa un total de nou, que es corresponen als esmentats en aquest paràgraf. No obstant això, a efectes de la creació terminològica, aquesta diferència entre els divuit principis no té gaires conseqüències pel fet que la teoria dels correlatius regeix els dos àmbits seguint un mateix esquema.

3. EL LÈXIC LUL·LIÀ I LA TRADICIÓ MEDIEVAL

Les «paraules estranyes» es concentren, aleshores, en l'expressió de la teoria dels correlatius, és a dir, en la transformació de termes que fins a aquell moment eren tan sols subjectes en verbs capaços de dur a terme una acció, de rebre-la o d'identificar-se amb la mateixa operació. Aquesta operació hauria de resultar estranya per als co-

13. Pring-Mill (1955-1956), p. 229-256.

14. Vegeu la nota 16.

15. Lohr (2002), p. 79-84.

16. En l'edició d'*El microcosmos lul·lià* de Pring-Mill del 1961 es recull la tesi de Probst per afirmar que les dignitats es traslladen directament als principis universals. Aquesta tesi s'oposa a la concepció de Gayà (1979).

17. Vegeu Carreras i Artau (1935), p. 130-150.

etanis de Llull, tot i que, en contra del que afirma Asín, això no implica que fóra incompreensible, ja que en la mateixa tradició llatina es poden trobar les arrels de la formació lexicogràfica. En efecte, la situació que resta és la d'un conjunt de termes que no tenen una referència clara ni en llatí ni en català, almanco en els testimonis escrits, ja que representen realitats que no es tenen en compte de forma usual.

3.1. *El lèxic dels substantius: adaptacions i innovacions*

En el cas dels termes que conformen la primera part de la teoria dels correlatius, és a dir, els substantius, no es pot considerar que la lexicografia de Llull introdueixi innovacions respecte de la tradició. En efecte, la mateixa *BONITAS* apareix amb freqüència i és un dels termes que més s'atribueixen a la divinitat com a característica pròpia seva que s'estén als éssers humans i a la resta de la creació,¹⁸ fins i tot fora de la tradició medieval. Pel que fa a la resta de principis absoluts, aquests segueixen una pauta semblant: *MAGNITUDO*, *AETERNITAS*, *POSSUM*, *INTELLECTO*, *VOLUNTAS*, *VIRTUS*, *VERITAS* i *GLORIA* es troben com a substantius aplicats a Déu al llarg de quasi bé tota l'escolàstica. El cas dels principis relatius és un poc diferent, ja que les tres tríades es troben com a tals en l'expressió filosòfica, sobretot en ser aplicades al camp de la lògica, però, al contrari que els autors precedents, Llull les utilitzaria en un sentit ontològic, és a dir, com a dotades d'existència, amb la qual cosa es construeix una innovació semàntica.¹⁹

3.2. *El lèxic lul·lià dels agents: adaptacions i innovacions*

Els agents, entesos com la transformació dels substantius estàtics en principis capços de moviment, impliquen ja una transformació considerable de les llengües llatina i catalana. En aquest cas, la diferència entre els agents que es formen a partir de principis absoluts i els que provenen de relatius es troba en el resultat i el moviment propi de la seva acció, ja que, mentre que els primers presenten una clara activitat del substantiu cap al seu exterior, els segons poden operar sobre l'acció mateixa, fent que, per exemple, es produeixi una diferència entre la bondat del Déu-Pare i la del Déu-Fill. Els agents es divideixen en dos tipus segons la teoria aristotèlica del moviment: a) agents potencials, que indiquen un tipus d'elements actius que encara no han iniciat la seva acció²⁰ i que es formen a partir del participi present del verb en lla-

18. Vegeu GUILLEM DE SANT TEODORIC, *Aen. fid.*, 8. Per a les referències següents: *MAGNITUDO*, vegeu DUODA, *Lib. man. quem quem ad fil suum trans. Willh.*, I, IV; *AETERNITAS*, vegeu, per exemple, Pere LOMBARD, *Sent.*, I, 19, 2, 4; *POSSUM*, vegeu, per exemple, BEAT DE LIÉBANA i ÈTERI D'OSMA, *Adv. Rom.*, I, 56; *INTELLECTO*, vegeu, per exemple, GUILLEM DE SANT TEODORIC, *Exp. epist. Rom.*, V; *VOLUNTAS*, vegeu, per exemple, AELREDUS RIEUALLENSIS, *Serm.*, 46; *VIRTUS*, vegeu, per exemple, BERNAT DE CLARAVALL, *Hom. sup. «Missus est»*, I, II, 4, 15; *VERITAS*, vegeu, per exemple, GUILLEM DE SANT TEODORIC, *Exp. epist. Rom.*, I; *GLORIA*, vegeu, per exemple, BALDUINUS DE FORDA, *Serm.*, XIII.

19. Vegeu Ruiz (1986), p. 91.

20. Moll (1957), p. 212; Galmés (1999), p. 180.

tí o d'un adjectiu finalitzat amb *-dor*, incloent tres terminacions diferents: 1) *-iu* per al català i *-ivum* per al llatí; 2) *-tat*, *-itat*, *-dat*, *-etat* i *-edat* per al català, i *-tate* per al llatí, i 3) *-ment* per al català. La presència d'aquests tres tipus d'agents s'alterna amb els agents actuals en proporció diferent segons l'element que s'apliqui, i *b*) agents actuals, que indiquen l'acció en present del verb. En sentit ontològic, l'activitat d'aquests agents actuals es troba en acte, i té lloc a cada instant. És per aquest motiu que Llull es veu obligat a construir-los emprant la forma del participi —que indica acció en acte—, a la qual s'adhereixen tres terminacions segons la forma en què es trobi:²¹ 1) *-nt* o *-dor* (català) i *-ns* (llatí) en el cas dels agents actuals concrets, i 2) *-ança* o *-ment* (català) i *-mente* (llatí) en el cas dels abstractes.

Els agents potencials representen un conjunt important de neologismes lexicals i poden ésser considerats també, en conseqüència, una innovació en l'expressió metafísica. La raó d'aquest fet es troba en dues causes: *a*) que els termes que designen els principis absoluts no s'han expressat abans com a agents dins la tradició medieval, cosa que implica la necessitat de Llull d'adaptar la presentació lexical a aquesta realitat, i *b*) que els termes que designen els agents en el cas dels relatius procedeixen de termes emprats en sentit lògic, raó per la qual tampoc no es necessitava la seva expressió en forma d'agent. Malgrat tot, si bé aquests termes representen vertaders neologismes, la seva construcció es fa sobre la gramàtica llatina i, per tant, a partir del que fonamenta la construcció lexical catalana. Això fa possible trobar usos dels agents que responen a la mateixa estructura que la present en les obres de Llull, és a dir, realitats ontològiques equivalents. Aquest és, per exemple, el cas del terme *CARITATE*, que es declina sota la forma *CARITATIVUM* per tal de poder utilitzar-lo com a adjectiu.²² Termes com *BONIFICATIVUM* mostren així mateix que la construcció lexical es presenta estretament lligada a l'expressió d'una determinada realitat, ja que quan Escot Eriúgena es disposa a traduir l'expressió del moviment del principi de bondat en el *De diuinis nominibus* de Pseudo-Dionís i el contraposa a l'acció del mal, utilitza un terme quasi idèntic al de Llull, *BONIFACTIVUM*.²³

Aquests agents són, a més, una important font de neologismes semàntics. Entre els que es generen, el que més crida l'atenció és el terme *MAGNIFICANS*, ja que, si bé és un mot freqüent entre els autors medievals,²⁴ el seu significat designa l'acció mitjançant la qual un agent —en tots els casos un ésser humà— magnifica un segon ens. Aquesta relació s'estableix sempre o bé entre dos éssers humans, com quan el súbdit magnifica el seu rei,²⁵ o bé entre un ésser humà i Déu en un sentit molt proper al que conté part del camp semàntic de «glorificador.»²⁶ En aquest cas, Ramon Llull hauria

21. Galmés (1999), p. 180.

22. Vegeu *PETRUS CELLENSIS, Trac. de tab.*, lb, 20.

23. *DIONIS AREOPAGITA* (trad. I. SCOT), *De div. nom.*, col. 393.

24. Vegeu *AGOBARDUS LUGDUNENSIS, Con. ob. Fred.*, xviii.

25. *AGOBARDUS LUGDUNENSIS, Con. ob. Fred.*, xviii.

26. Vegeu *RUPERTUS TUITIENSIS, De glo. et hon. filii*, viii.

modificat el sentit de la relació i l'establiria en un sentit invers, és a dir, des de les dignitats divines cap a la creació, incorporant com a possibilitat d'acció de l'agent no tan sols els éssers humans, sinó tota la creació.

Si ens centrem en el català, hi ha un conjunt de termes que formen part de la teoria dels correlatius que presenten unes característiques molt peculiars que els enllacen directament amb la tradició llatina i catalana. Aquest és, per exemple, el cas de l'agent actual concret que es correspon amb el substantiu de la bondat, el *BONIFICANS*, que en llengua llatina és comú però que, en català, suposa un cultisme o una translació directa. Així, en la traducció de les obres de Pseudo-Dionís, Grosseteste l'empra sovint per a designar el terme que, com s'ha vist abans, Escot Eriúgena defineix com a *BONIFACTIVUM*. *BONIFICANS* i que per a Grosseteste designa l'acció de l'agent que dona bondat per tal que l'efecte sigui bo, mentre que el mal es produeix per una privació d'aquest, és a dir, per una *privació de l'agent bonificant*. Un segon exemple d'aquest tipus de modificacions del lèxic es produeix en relació amb el terme *GLORIFICANS*, que, malgrat que la seva freqüència d'ús sigui elevada en el vocabulari llatí, té un camp semàntic habitual diferent del que Lull li atribueix. Sovint s'empra, en la tradició, per a identificar un procés mitjançant el qual un ens, l'home, glorifica un segons ens, la divinitat.²⁷ En autors de l'última època medieval, a aquesta relació vertical ascendent s'hi afegeix una vertical descendent: és Déu qui, mitjançant la seva acció, glorifica la creació. A l'inici, el concepte és aplicable tan sols a persones concretes a les quals la Divinitat sembla haver tocat d'una forma especial, però, després, s'arriba a aplicar a tot l'univers o, fins i tot, a les relacions entre les atribucions divines.²⁸ Aquests dos últims significats seran els que Ramon Llull recollirà a l'hora de definir el seu agent glorificant.²⁹

3.3. *El lèxic lul·lià dels complements: adaptacions i innovacions*

En la teoria dels correlatius, els complements representen el resultat de l'acció de l'agent a través del verb. Vist el seu paral·lelisme amb el tipus d'operació que duu a terme la causa, la seva divisió també es fa a partir de potencials i actuals. Els complements potencials són els més comuns i es formen mitjançant l'adhesió al verb dels diferents sufixos segons la categoria: 1) en els concrets, es donen les formes *-abile* i *-ibile* catalanes i la forma llatina *-bile*; 2) en els abstractes, es dona la forma catalana *-bilitat* i la llatina *-bilitate*, i 3) en els circumstancials, es dona tan sols la forma catalana *-blement*. Aquests complements expressen la possibilitat de determinats ens de rebre l'acció d'un agent a través de les seves operacions.³⁰ Els complements

27. ANÒNIM, *Vita sancti Desiderii episcopi Cadurcensis*, XIX, 22; BONAVENTURA, *Serm dom.*, XV, 9.

28. Per ordre de significats: ANÒNIM, *Coll. can.*, II, 60; AGOBARDUS LUGDUMENSIS, *Adv. dog. Fel.*, XXVIII; GUILLEM DE SANT TEODORIC, *Med. or.*, VI, 150.

29. ROL, LXXXI, XXX, 1; ROL, XIV, IX, 1; ROL, XVIII, I.

30. Galmés (1999), p. 180.

actuals són, al contrari, menys comuns que els de tipus potencial, de la mateixa manera que els agents potencials són més comuns que els actuals. Per a construir-los, Llull utilitza tres tipus diferents de sufixos: 1) en els concrets, *-t* en català i *-tus* en llatí; 2) en els abstractes, es dóna la forma catalana *-ió* i la llatina *-ione*, i 3) en els circumstancials, es dóna sols la forma catalana *-dament*. El seu ús consisteix a designar un subjecte que rep l'acció d'un altre en forma actual, és a dir, que es du a terme en aquell moment.

En el cas dels complements, la presència de neologismes lexicals és important, ja que, excepte els derivats d'INTELLECTUS, la forma potencial abstracta de POSSIBILITATE i la tríada que formen MAGNIFICATUS, MAGNIFICATIONE, GLORIFICATUS i GLORIFICATIONE, la resta de termes que configuren les dignitats divines i els principis del món són innovadors. De fet, es pot observar un paral·lelisme marcat entre la construcció d'aquests termes i les que sovint es fan relacionades amb l'intel·lecte, de tal manera que Llull semblaria emprar l'estructura bàsica a la qual els autors de l'època recorren per designar l'activitat cognoscitiva per tal d'aplicar-la a la resta de conceptes. Les diferències en l'ús de la terminologia es manifesten sobretot a causa de la introducció dels pacients i de formes verbals en el lloc de substantius, adjectius o agents, cosa que provoca la necessitat de crear nous participis de pretèrit i unir-los amb sufixos indicadors de mode.

Els neologismes semàntics que es troben en els complements mantenen una estreta relació amb els que es defineixen en el cas dels agents. En efecte, els termes MAGNIFICATUS i MAGNIFICATIONE es repeteixen sovint entre els autors cristians, però el seu significat dista molt de ser el mateix que el de Llull. Així, un important conjunt d'autors utilitzen aquest neologisme en el sentit que un ens humà magnifica una figura superior a ell, sigui aquesta un altre home amb un grau de noblesa superior,³¹ sigui la divinitat.³² El cas de l'ús de GLORIFICATUS i GLORIFICATIONE és semblant, amb la lleugera diferència que el seu camp semàntic es veu reduït pel fet que l'acció perfectiva de glorificar és possible tan sols sobre l'ens diví.³³ A la cosmologia lul·liana aquests significats no hi tenen cabuda, ja que, comprenent Déu com l'objecte màxim, és impossible que sigui entès com un element susceptible de rebre una acció i no de crear-la, fet que no implica que, fora de l'esquema de l'Art, Llull no en segueixi utilitzant el significat clàssic.

Els complements, emperò, presenten també un principi de referència a la tradició lingüística considerable. Així, el complement abstracte INTELLIGIBILITATE, al contrari del que succeeix amb l'agent concret del qual procedeix, és d'ús freqüent en la tradició llatina. Per a Llull, aquest terme designa el resultat de l'acció de l'intel·lecte, però en sentit abstracte i universal, de tal manera que fa referència al resultat general dels principis de l'univers entorn del món. Una relació molt semblant entre aquest

31. AGOBARDUS LUGDUNENSIS, *De fid. ver. et tot. boni inst.*, XIV.

32. AMBRÓS AUTPERT, *Serm. Sanc. Maria*, VI.

33. BONAVENTURA, *Collat.*, VII, 16.

terme i el contingut semàntic que representa es troba ja tant en les traduccions del *Lib. de philosophia prima* d'Avicenna³⁴ com de *De diuinis nominibus* de Pseudo-Dionís,³⁵ en els quals es defineix com allò que ha rebut l'acció de l'intel·lecte primer. Si prenem en consideració que les traduccions esmentades es compongueren vers els segles x i xi i que en la tradició posterior són molt poc freqüents, es pot observar com Llull recorre a un terme que havia deixat d'utilitzar-se en la tradició per tal de recuperar una idea discutida pels seus coetanis.

En la posició de complement concret, els termes que Llull emprà per a referir-se a l'intel·lecte van tenir una sort diferent. En efecte, si bé està constatat a les traduccions d'Avicenna,³⁶ ho està també en un nombre considerable d'obres i d'autors desenvolupats a l'Occident cristià. Cal distingir, emperò, entre els usos que fan del terme els diversos autors: d'un total de no menys de dinou que l'empren, tan sols tres s'apropen al sentit en què l'usa Llull, és a dir, prenent com a objecte la creació en tot el seu conjunt. Entre aquests, apareixen els dos autors anteriors en les seves corresponents traduccions, Avicenna³⁷ i Dionís Areopagita,³⁸ als quals s'afegeix Bonaventura.³⁹ Cal destacar, en aquest cas, que les dues traduccions són fetes per autors o temes molt propers a l'àrab i que el Doctor Seràfic és un dels autors amb els quals Llull manté un lligam ideològic important.

Cas semblant al dels complements relatius al substantiu de l'intel·lecte són els que es deriven dels de poder. Així, POSSIBILITATE apareix freqüentment emprat per una varietat considerable d'autors i obres. Entre tots aquests, emperò, tan sols les traduccions de Pseudo-Dionís⁴⁰ i d'Avicenna⁴¹ ofereixen un contingut semàntic del terme que s'apropi al de Llull, és a dir, que apliquen POSSIBILITATE com un principi complementari abstracte que es dona en la creació, sempre fent referència a l'univers. Tot i això, aquest terme va tenir una acollida important entre els autors cristians de l'Escolàstica, com és el cas de Pere Damià o Godofred Admontensis,⁴² fet que indica que l'ús de POSSIBILITATE s'estengué en el món occidental.

3.4. El lèxic lul·lià dels verbs correlatius: adaptacions i innovacions

Els verbs ocupen, en la teoria dels correlatius, el lloc corresponent a l'activitat que la causa duu a terme per tal de generar, crear o modificar l'efecte. La seva formació es fa a partir de la conversió d'un substantiu o adjectiu en un verb, incorpo-

34. AVICENNA llatí, *Lib. philos. prima*, VIII, 7, 423; IX, 2, 454.

35. DIONÍS AREOPAGITA (trad. Hilduinus), *De div. nom.*, col. 192; col. 500.

36. AVICENNA, *Lib. philos. prima*, I, 2, 10; V, 1, 233; VII, 2, 358; VIII, 6, 414.

37. AVICENNA, *Lib. philos. prima*, IX, 7, 510.

38. DIONÍS AREOPAGITA, *De cael. ier.* (trad. Hilduinus), 1185, col. 1-2.

39. BONAVENTURA, *Collationes, visio secunda*, III, 7.

40. DIONÍS AREOPAGITA, *De cael. ier.* (trad. Hilduinus), 790.

41. AVICENNA, *Lib. philos. prima*, VI, 3, 318; IX, 1, 445.

42. PERE DAMIÀ, *Serm.*, V; GODOFRED ADMONTENSIS, *Hom. dom.*, XVII, 117.

rant-hi les terminacions *-r* (català) (*MAGNIFICAR*) i *-re* (llatí) (*MAGNIFICARE*) indicadores d'infinitiu. La forma de generar els verbs a partir de substantius o adjectius substantivitzats provoca que la major part dels termes que formen aquest segment de la teoria dels correlatius siguin quasi bé tots neologismes lèxics, tot i que trobem una diferència important entre els principis absoluts i els relatius. En efecte, dels nou principis absoluts, sis no es troben en la tradició llatina o catalana: *BONIFICARE*, *AETERNIFICARE*, *POSSIFICARE*, *VOLISSIMARE*, *VIRTUIFICARE* i *VERIFICARE*. Els tres principis absoluts restants s'enllacen de mode diferent amb la tradició. *MAGNIFICARE* i *GLORIFICARE* poden considerar-se neologismes semàntics, ja que, tot i que el seu ús és freqüent en la tradició,⁴³ en tant que formen part del dogma cristià, el sentit que Llull els atribueix els modifica considerablement. Així, per exemple, *MAGNIFICARE* s'empra per a designar l'acció de donar grandesa en sentit vertical, és a dir, d'un ésser inferior cap a un ésser superior: del criat cap a l'amo,⁴⁴ del súbdit cap al rei⁴⁵ o dels homes cap a Déu.⁴⁶ D'altra banda, *GLORIFICARE* s'utilitza com un subterme especialitzat de *MAGNIFICARE* per a referir-se a les relacions exclusives entre l'home i la divinitat.⁴⁷ L'ús que Ramon Llull en fa, emperò, inverteix el sentit vertical ascendent per a convertir-lo en descendent, és a dir, en un moviment que viatja des de les dignitats divines fins a la creació.

L'últim dels nou principis absoluts en forma d'acció és el verb *INTELLIGERE*. D'ús corrent en la tradició, sovint és emprat per a designar un procés cognitiu en tres vessants: entre elements de la creació,⁴⁸ dels homes cap a la divinitat,⁴⁹ del Déu cap a la creació o dins del mateix Déu. El significat que Llull li atorga quan parla dels principis absoluts no és, emperò, aquest, sinó que, seguint la relació de verticalitat descendent, s'apropa més aviat a l'acció d'introduir la intel·ligència sobre l'intel·ligible. Aquesta significació no apareix en cap autor anterior, ja que, en general, es tendeix a l'associació de l'acció d'intel·ligir amb la raó humana: Déu, omniscient i omnipotent, no necessita una activitat intel·lectiva, perquè ell ja és en acte. En certs aspectes, és possible parlar d'antecedents d'aquest terme en autors com Bernat de Claravall,⁵⁰ de tal forma que Ramon Llull representa un pas més en un camí ja iniciat de creació d'un nou camp semàntic per a aquest terme, tot i que no renuncia al significat que li atorguen els seus contemporanis. *INTELLIGERE* és, en conseqüència, un verb mitjancer situat entre les categories de neologisme semàntic i manlleu de la tradició, tot i que la seva estructura fa que s'apropi més a la primera categoria.

43. Vegeu, per exemple, ANDREAS DE SANCTO VICTORE, *Exp. sup. lib. Sal.*, «Exp. sup. parl.».

44. ANÒNIM, *Pass. Beat. Sanc. Cat. Virg.*, vers 110.

45. ANDREAS DE SANCTO VICTORE, *Exp. sup. lib. Sal.*, 2612; AMBRÓS AOUTPERT, *Serm.*, VI.

46. ANÒNIM, *Liber sacramentorum Augustodunensis*, 1450.

47. BERNAT DE CLARAVALL, *Serm. fest. tot. sanc.*, v, 4, 5, 363.

48. AVICENNA, *Lib. philos. prima*, v, 1, 236.

49. AELREDUS RIEUALLENSIS, *Serm.*, XVII; BERNAT DE CLARAVALL, *Sent.*, III, 73; VI, 2, 112.

50. BERNAT DE CLARAVALL, *Sent.*, IX, 1; VI, 1, 118.

3.5. Neologismes pròpiament catalans

Segons Borja Moll, existeixen neologismes que formen part tan sols del català i que no es poden considerar cultismes. Això es deu al fet que són termes que es generen en català sobre les normes de construcció del llatí, de tal manera que manquen de referència en les dues tradicions. Un cas clar són els adverbis que es generen a partir de MENS. Així, per exemple, es troba en frases com «parabolare clara mente», que sofreixen una derivació cap a la seva comprensió com a adverbis. Aquest procés, per tant, porta a un canvi de significat que el du a prendre el camp semàntic de les terminacions llatines *-e* (BENE), *-o* (VERO) i *-ter* (FORTITER), adverbis indicadors de mode, modificant-se les estructures sintàctiques per a compondre frases com «parabolare bonamente», de tal forma que MENTE deixa d'existir com a substantiu per a convertir-se en un sufix.⁵¹ En la tradició llatina, aquests usos són molt poc freqüents, i tan sols apareixen en casos com els termes ASSUMENTE i EMENTE,⁵² sense que quedi constatada l'existència de cap principi absolut amb aquest tipus de terminació. El resultat és que una part important del lèxic dels correlatius és un neologisme tan sols català, ja que és impossible la seva construcció sintàctica seguint els esquemes lul·lians. Apareix, per tant, un grup format per quatre categories, ja que els agents actuals circumstancials no existeixen en cap de les dues llengües, tot i que, com recorda Borja Moll, la dinàmica interna portarà, a la llarga, al canvi del camp semàntic.

4. CONCLUSIÓ

La teoria dels correlatius es forma, per tant, no sols sobre una construcció de neologismes lèxics, sinó també en una modificació del camp semàntic d'alguns termes i en una recuperació de mots que s'empren en llatí medieval, però que havien anat desapareixent. En aquest sentit, el procés que Llull sembla haver seguit és el següent: *a)* transformar els adjectius propis que s'atribueixen a Déu en substantius, per tal de poder-los identificar tant amb principis teològics com amb postulats filosòfics, procés que porta ja a una primera transformació del llenguatge; *b)* un cop formats els substantius, els transforma en principis que poden provocar, rebre i identificar-se amb una activitat, sigui aquesta potencial, actual, concreta, abstracta o circumstancial, i *c)* construir els termes de cadascun dels nivells emprant la lingüística llatina, molt més evolucionada com a vehicle d'expressió de la ciència que el cas del català. Llull adapta el lèxic llatí a les seves necessitats, canviant el camp semàntic de termes que ja existeixen i creant-ne de nous a partir de les estructures que aquesta llengua i el català permeten. Es tracta, aleshores, d'un procés de construcció del lèxic a partir d'una idea preconcebuda, d'un model ja establert, i no de la construcció d'un sistema a partir de conceptes presents en la seva època.

51. Borja Moll argumenta a partir d'E. BOURCHEZ, *Éléments de Linguistique Romaine*, París, Kobson, 1956, paràgraf 241.

52. ROL, XII, II, 211; ROL, XII, VI, 390.

BIBLIOGRAFIA

- ASÍN, Miguel (1914). «Lulio ignoraba el latín; sólo sabía catalán y árabe». A: *Aden Masarra y su escuela. Orígenes de la filosofía hispano musulmana*. Madrid: Imprenta Ibérica.
- BONNER, Anthony (1989). *Obras selectas de Ramon Llull*. Vol. I. Mallorca: Moll.
- BORDOY, Antoni (2007). *Les arrels neoplatòniques de la metafísica lul·liana*. Palma: Universitat de les Illes Balears. [Tesi doctoral llegida el 31/01/2007 i dirigida pel doctor F. Casadesús]
- BOVÉ, Salvador (1915). «Ramón Llull y la lengua latina». *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, núm. 8, p. 65-88.
- CARRERAS I ARTAU, Tomàs (1935). «Fonaments metafísics de la filosofia lul·liana». *Estudis Franciscans*, vol. XLVII, p. 130-150.
- (1936). «El llenguatge filosòfic de Ramon Llull». *Estudis Universitaris Catalans*, vol. XXI, p. 549-550.
- CRUZ, Manuel (1997). *El pensamiento de Ramón Llull*. Madrid: Castalia.
- GALMÉS, Álvaro (1997). «Influencias sintácticas y estilísticas del árabe en la prosa medieval castellana». Madrid: Gredos, p. 81-87.
- (1999). *Ramón Llull y la tradición árabe*. Barcelona: Quaderns Crema, p. 151-182.
- GAYÀ, Jordi (1979). *La teoría luliana de los correlativos. Historia de su formación conceptual*. Palma de Mallorca, 1979.
- (1996). «El arranque filosòfic del Ars luliana. Constantes y fragmentos del pensamiento luliano. Actas del simposio sobre Ramón Llull en Trujillo, 17-20 septiembre 1994». A: DOMÍNGUEZ Fernando; SALAS, Jaime de. *Beihefte zur Iberoromania* (Tübingen: Max Niemeyer Verlag), núm. 12, p. 1-8.
- LLULL, Ramon (1933). *Art amativa*. Edició transcrita per S. Galmés. Mallorca, p. 6-7.
- (2002). *Darrer llibre sobre la conquesta de Terra Santa*. Introducció i traducció de J. Gayà et al. Barcelona: Proa.
- LOHR, Charles (1987). «Les fondements de la logique nouvelle de Raymond Lulle». *Raymond Lulle et le Pays d'Oc. Cahiers de Fanjeaux* (Tolosa de Llenguadoc), núm. 22, p. 233-248.
- (2002). «Arbor Scientiae: The Tree of the Elements». A: Fernando DOMÍNGUEZ [et al.]. *Arbor Scientiae Der Baum Des Wissens von Ramon Llull. Akten des Internationale Kongresses...* Tübingen: Brepols, p. 79-84.
- MOLL, Francesc de Borja (1957). «Notes per a una valoració del lèxic lul·lià». A: *Estudios Lulianos*, núm. 1, p. 157-206.
- (1982). «Notes per a una valoració del lèxic lul·lià». A: *Textos i estudis medievals*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 165-220.
- PRING-MILL, Robert D. (1955-1956). «The Trinitarian World Picture of Ramon Llull». *Romanistisches Jahrbuch* (Hamburg), núm. 7, p. 229-256.
- RUBIO, Josep Enric (1996). *Les bases del pensament de Ramon Llull*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- RUIZ, Josep M. (1986). «De la naturalesa com a mescla a l'art de mesclar (sobre la fonamentació cosmològica de les arts lul·lianes)», *Randa*, núm. 19, p. 69-99.